



УДК 159.922.6

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Данилевич Л.А., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті проаналізовано наукові підходи до визначення сутності соціально-психологічної компетентності та її структури. Визначено структурні особливості соціально-психологічної компетентності майбутніх психологів, значення у професійній діяльності та шляхи її формування в період навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: компетентнісний підхід, соціально-психологічна компетентність, психограма, соціально-перцептивна компетентність, рефлексія.

В статье проанализированы научные подходы к определению сущности социально-психологической компетентности и ее структуры. Определены структурные особенности социально-психологической компетентности будущих психологов, ее значение в профессиональной деятельности и пути ее формирования в период обучения в вузе.

Ключевые слова: компетентностный подход, социально-психологическая компетентность, психограмма, социально-перцептивная компетентность, рефлексия.

Danylevych L.A. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF STUDENTS-PSYCHOLOGISTS

The article analyzes the scientific approaches to determining the sufficiency of socially-psychological competence and its structure. Structural features of socio-psychological competence of future psychologists, its importance in professional activity and ways of its formation during the period of study at the university are determined.

Key words: competence approach, social and psychological competence, psychogram, socially-perceptive competence, reflection.

Постановка проблеми. Упровадження компетентнісного підходу в систему вищої освіти, що зумовлено новітніми освітніми тенденціями та соціально-економічними перетвореннями в Україні, виявляє потребу у високопрофесійній особистості, яка здатна вибирати ефективні стратегії вирішення як професійних, так і повсякденних життєвих завдань [1]. Для самореалізації майбутнього фахівця важливим є формування такого рівня соціально-психологічної компетентності, який сприятиме ефективній професійній взаємодії й розвитку широких соціальних взаємин у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійного становлення людини в соціумі та формування компетентностей особистості досліджувались на філософському (Л. Шабатура), психолого-педагогічному (В. Байденко, І. Зимня, Є. Калініна, Є. Климов) і соціально-психологічному (А. Деркач, В. Куніцина, Є. Кобилянська, Є. Овчарова, А. Сухов та інші) рівнях [2; 3; 4]. На основі філософського підходу (Ж. Дююї) ключові компетентності розглядаються як група базових цінностей, від яких залежить успішність особистості в житті та які пов'язані з головними принципами моралі сучасного суспільства:

досягнення успіху, вибір власного напрямку самореалізації в житті, розуміння себе й власного внутрішнього світу тощо.

У науковій літературі категорія «компетентність» розглядаються як володіння компетенціями, тобто сукупністю характеристик, які визначають ефективність людини в певній соціальній сфері. У широкому розумінні компетенції виявляються в адекватній поведінці людини в соціальному житті в суспільстві; у вузькому – конкретизуються для різних видів діяльності, періодів життя, вікових груп, зокрема це змістові компетенції й ті, що є важливими для майбутньої кар'єри, компетенції для ефективного набуття нових здібностей. Наприклад, у період професійного навчання студентів, крім вимог до загальних і професійних знань і вмінь, особливу увагу приділяють формуванню важливих для життя в суспільстві таких компетенцій, як критичне мислення, здатність розв'язувати проблеми, працювати в колективі, хотіти й уміти навчатися протягом життя. Отже, компетенції є важливим компонентом структури особистості, в яких фокусується її життєвий досвід, здобутий особистістю в діяльності, взаємодії та спілкуванні.

У дослідженнях учені загальнопсихологічного підходу (В. Дружинін, Ю. Майсурад-



зе, Н. Яковлева, В. Толочек, Дж. Равен, Дж.Р. Андерсон) розглядають компетентність як складне психічне утворення й уважають, що вона не зводиться до розрізнених знань, умінь, а є інтегративною характеристикою цілісної особистості, професіонала, що виявляє мотивацію до засвоєння знань і вмінь, особистісні якості, здатність до вирішення проблемних завдань [1, с. 5]. Представники цього підходу роблять висновок, що компетентність виникає в ході засвоєння діяльності й виявляється в здатності особистості правильно оцінити ситуацію, що склалася, і прийняти, у зв'язку з цим, відповідне рішення, яке дає змогу досягти практичного або іншого значущого результату й визначається рівнем успішності вирішення проблемних ситуацій конкретної діяльності.

Більшість авторів під компетентністю розуміють загальну здатність і готовність особистості до діяльності, що ґрунтуються на знаннях і досвіді, набутих у процесі навчання та виховання, зорієнтованих на становлення й розвиток особистості як суб'єкта життя, активну інтеграцію в суспільство, освоєння різноманітної рольової поведінки в процесі власної життєдіяльності.

Отже, компетентнісний підхід полягає в оцінюванні знань особистості як інструмента розв'язання професійних і життєвих проблем, прийнятті ефективних рішень у різних сферах життєдіяльності людини. Саме поняття компетентності включає в себе не тільки когнітивний складник, а й мотиваційну, етичну, поведінкову, соціальну систему ціннісних орієнтацій.

Різнороманітність компетентнісних моделей випускників вишу (І. Берестнєва, А. Деркач, І. Зимня, А. Маркова тощо) створюються відповідно до рівня освіти, напрямів підготовки та спеціальностей і включає в себе детально прописаний, науково обґрунтований комплекс здатностей, знань, навичок і умінь і своєрідних особистісних і професійних якостей, які необхідні фахівцю цієї професії та кожній освіченій людині.

Останнім часом проведено низку досліджень, у яких вивчалися особливості формування громадянської (О. Пометун, Ю. Борець), дослідницької (Л. Абдулова), полікультурної (Л. Данілова, А. Демчук), політичної (М. Головатий, Г. Демченко), професійної (О. Бондарева, Ж. Вірна, І. Дударенко, Н. Пов'якель, Н. Шевченко) компетентності в майбутніх фахівців [1; 6]. Головним аспектом, який поєднує точки зору різних авторів, є те, що знання людини є потенціалом, який вона має, але застосувати їх на практиці спроможна за умови наявності додаткових факторів, які визначаються певними соціально-психологічними особливос-

тями. Саме соціально-психологічна компетентність є одним із важливих структурних компонентів особистості, від якої залежить поведінка в певній ситуації. За цих умов більшу увагу вчених привертає проблема професійної компетентності особистості майбутнього психолога, але структура соціально-психологічної компетентності студентів-психологів і механізми її формування поки що не достатньо висвітлені в соціально-психологічній теорії та практиці.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження – здійснити теоретичний аналіз, спрямований на з'ясування сутності підходів щодо змісту соціально-психологічної компетентності майбутніх психологів, а також специфіку структури соціально-психологічної компетентності й механізмів її розвитку в період навчання у вищому навчальному закладі (далі – ВНЗ).

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика соціально-психологічної компетентності є однією з провідних у психолого-педагогічних науках останніх років і належить до системи міждисциплінарних проблем, адже є однією із суттєвих умов кваліфікованої або непрофесійної міжособистісної взаємодії в діяльності за типом «людина-людина» за Є. Климовим [3]. Через недостатній рівень розвитку соціально-психологічної компетентності виникають непорозуміння в стосунках, порушення міжособистісної взаємодії, конфлікти в різних групах, які через суб'єктивні установки та викривлене сприйняття інших людей призводять до психологічного бар'єру в спілкуванні як у професійній сфері, так і в буденних життєвих ситуаціях.

Аналіз літератури із цієї проблеми виявляє всю складність і неоднозначність трактування як самого поняття соціально-психологічної компетентності, так і підходів до її структури, механізмів формування. У зв'язку з цим існує необхідність продовження як широкого системного теоретико-методологічного, так й емпіричного вивчення цієї проблеми.

Психологи вважають соціально-психологічну компетентність важливим компонентом професіоналізму, зокрема, в діяльності майбутнього психолога (А. Безносова, Л. Берестова, О. Бодальов, І. Вегерчук, А. Деркач, Т. Коновалова, Н. Шевандрін та інші). Нині зростає актуальність проблеми формування соціально-психологічної компетентності в студентів психологічних спеціальностей.

Визначаючи структурну характеристику компетентності, І. Зимня виокремлює такі її складники:

– мотиваційний (бажання й готовність людини набути компетентність і здатність її виявляти);

– когнітивний (володіння знаннями, ерудованість у сфері діяльності, у змісті професійної компетентності, розуміння сутності зв'язків і залежностей, закономірностей і форм вияву сутностей, із якими доводиться взаємодіяти на рівні компетентності);

– аксіологічний (ціннісні орієнтації у виявах ідеалів, цілей і норм вчинків і дій, почуттів та установок як соціально-нормативних регуляторів суспільного життя й поведінки);

– поведінковий (досвід діяльності, орієнтованої суспільними потребами, нормами та правилами сумісної з іншими людьми взаємодії, системою ролей у різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях);

– саморегуляційний (емоційно-вольова регуляція процесу та результату вияву компетентності, доцільне функціонування активності з урахуванням умов реалізації засобів психічного відтворення й моделювання дійсності, а також рефлексія свого місця та ролі в цій дійсності) [2].

Структуру професійної компетентності М. Тоба розглядає в єдності таких складників: когнітивні компетенції (загальнокультурні і спеціальні знання й інтелектуально-творчі засоби); практико-методичні компетенції (здатність застосування засобів цільового формування адекватних до конкретної ситуації уявлень і використання отримуваних результатів для проектування та суб'єктивної реалізації власних дій); особистісні компетенції (побудова системного досвіду як основи цілісного особистісного стилю адекватного розуміння й вирішення значущих ситуацій) [7].

Учені (О. Асмолов, О. Бодальов, А. Деркач, Л. Карамушка, С. Максименко, А. Маркова, Л. Столяренко, В. Третьяченко, М. Холодна, О. Фастова та інші) акцентують увагу на особливій ролі соціальної компетентності в розвитку особистості й у процесі становлення майбутніх практичних психологів. Адже набуття професійних знань психологом залежить від уміння приймати іншу людину такою, якою вона є, розуміти когнітивні передумови виникнення різних емоційних станів, пов'язувати їх із базовими формами захисту, адекватно визначати свій внесок у виникнення непорозумінь з іншими людьми, бачити стереотипні, деструктивні тенденції поведінки, які є не продуктивними для взаємодії з іншими людьми.

Учені А. Сухов, А. Деркач до змістової характеристики соціально-психологічної компетентності особистості зараховують спеціальні знання про суспільство, полі-

тику, економіку, культуру, тобто світогляд, який дає змогу особистості орієнтуватися в будь-якій соціальній ситуації, приймати правильні рішення й досягати поставлених цілей [4].

Соціально-психологічна компетентність – це сукупність спеціальних комунікативних, соціально-перцептивних та інтегративних знань, які дають змогу індивіду орієнтуватися в соціальних ситуаціях, міжособистісних відносинах (розуміння соціальних оцінок, регулювання поведінки), приймати правильні рішення й досягати визначених цілей. Важливими є вміння адаптуватися до міжособистісних контактів, до людей, що в них задіяні, правильно сприймати та оцінювати їхні вчинки, взаємодіяти з ними й налагоджувати продуктивні взаємини в різних соціальних ситуаціях, без чого неможливе нормальне життя і психічний розвиток особистості [4].

Соціально-перцептивна компетентність означає ступінь відповідності сформованих картин світу, стереотипів, образів науковим картинам світу, виявляється в умінні розуміти наміри, вчинки, особистісну мотивацію співбесідника. Компетентність у взаємодії виявляється в знаннях про природу соціального впливу. Особливе значення для соціально-психологічної компетентності має емпатія, що здійснює вплив на когнітивну сферу, сприяє глибокому проникненню в ситуацію, допомагає виявити ідентифікацію.

Соціально-психологічна компетентність визначається такими чинниками:

– індивідуальними особливостями (соціально-психологічний тип особистості – інтро- або екстравертний, екстернальний чи інтернальний локус-контролю, соціальний інтелект тощо);

– психічними станами (астенічний і стеничний) і типовими настроями;

– ефективністю соціалізації (наприклад, порушення соціалізації призводить до виникнення емоційної глухоти, комплексів, агресивності);

– впливом культурних особливостей;

– спеціальною соціально-психологічною підготовкою в процесі навчання у ВНЗ [4].

Соціально-психологічна компетентність має прямий стосунок до теорії «Я-концепції» [4]. Розрізняють як психофізіологічний, так і соціально-психологічний образ «Я». До найбільш відомих теорій соціально-психологічного «Я» належать теорії дзеркального «Я», соціального порівняння й самоприйняття. Складаючись із відображення соціальних оцінок (думок інших людей), соціально-психологічне «Я» регулює поведінку та діяльність особистості. Сформована під зовнішніми впливами когнітивна сфера



(картини світу, образи) набуває самостійного значення і виступає як регулятор. Внутрішній образ залежить не тільки від відповідності науковим картинам світу, а й від психотравмованості «Я» в процесі соціалізації, самооцінки та самоповаги як найважливіших регулятивних функцій «Я».

Соціально-психологічна компетентність запобігає деформуванню «Я», тому позитивно впливає на сприйняття картини світу, регуляцію професійної діяльності особистості [4].

Розвиток соціально-психологічних властивостей особистості відбувається в єдності внутрішньо-психічної та зовнішньої практичної діяльності, з одного боку, а соціально-психологічні властивості особистості виявляються, формуються й розвиваються в соціумі, з іншого – соціальне середовище, володіючи багатьма рівнями свободи, значною мірою визначається особистими комунікативними якостями та перцептивно-інтерактивними можливостями індивіда [8].

Отже, соціально-психологічна компетентність як інтегральна якість особистості пронизує всі її професійно-особистісні утворення, тобто формує індивідуальну програму поведінки в системі соціальних відносин, визначає мотиваційну спрямованість щодо розвитку комунікативних здібностей, прагнення до збереження та розвитку соціально-психологічних традицій конкретного соціального інституту, групи, в якій відбувається її соціалізація загалом, тобто створює комунікативний стиль життя індивіда [8].

За результатами дослідження Л. Лепіхової, визначено складники соціально-психологічної компетентності, які визначені як комплекс особистісних властивостей:

- соціальний інтелект;
- адаптивність до соціальної ситуації;
- особистісна гнучкість;
- вербальний інтелект;
- м'яка домінантність як керівництво ситуацією;
- соціальна сміливість;
- ініціатива в контактах;
- упевненість у собі; успішність у житті [9].

Учена розглядає соціально-психологічну компетентність як механізм, що «доповнює всі інші види компетентності особистості, які так чи інакше пов'язані з інтерперсональними відносинами» [9].

На нашу думку, в структуру соціально-психологічної компетентності студента-психолога мають входити соціально-психологічні здатності та якості, які відповідають змісту інформації у сфері соціально-психологічного знання, а також умінь і навичок, що да-

ють змогу здійснювати правильне соціально-психологічне забезпечення взаємодії з клієнтами та колегами в процесі виконання майбутніх професійних функцій. Структурну модель соціально-психологічної компетентності студента-психолога становлять когнітивний, мотиваційний, особистісний і соціальний компоненти.

Серед дослідників немає єдності щодо оцінювання когнітивної сфери студентів: досліджуються особливості від психічних пізнавальних процесів до когнітивних стилів і навіть стилів пізнавального ставлення до світу. На нашу думку, когнітивний компонент має оцінюватись за рівнем інтелекту (соціальний інтелект; адаптивність до соціальної ситуації; вербальний інтелект) [10].

Мотиваційний компонент передбачає наявність у студента професійних цінностей та ідеалів, мотивації, розуміння сенсу цієї діяльності і свого місця в ній, громадянської позиції й морально-естетичного кругозору. Ця сфера особистості може бути описана сукупністю окремих мотивів, цінностей, смислів, потреб, установок.

Особистісний компонент характеризується наявністю соціально-психологічних характеристик, необхідних для успішної взаємодії, перелік яких розробляється в ході психологічного аналізу професійної діяльності та міститься в психограмі [10].

Психограма являє собою перелік найбільш значущих психологічних якостей особистості, наявність яких сприяє успішному виконанню професійної діяльності. Проаналізуємо психограму професії психолога [6].

Якості та здібності, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності психолога: високий рівень розвитку концентрації і стійкості уваги, її переключення й розподілу, а також утримування в центрі уваги одночасно кількох предметів чи виконання одночасно кількох дій; розвинута образна і словесно-логічна пам'ять; високий рівень розвитку образного мислення; розвиток логічного мислення, мнемічних здібностей; розвиток комунікативних здібностей (спілкування та взаємодія з людьми, уміння встановлювати контакти); уміння слухати; вербальні здібності (уміння говорити чітко, ясно, виразно); ораторські здібності; здатності до самоконтролю.

Особистісні якості, інтереси та схильності психолога: високий ступінь особистої відповідальності; терпимість, безоцінне ставлення до людей; інтерес і повага до іншої людини; прагнення до самопізнання, саморозвитку; оригінальність, спритність, різнобічність; допитливість і наукованість; творчий початок; тактовність, вихованість;

емпатійність; ініціативність; цілеспрямованість, наполегливість; інтуїція, уміння прогнозувати події; уміння зберігати таємницю.

Соціальний компонент характеризується вмінням спілкуватися і працювати в системі міжособистісних відносин, вирішувати конфлікти, правильно визначати особистісні особливості та емоційні стани людей, вибирати адекватні способи поведінки з ними й реалізувати ці способи в процесі взаємодії. Цей компонент ми оцінюємо за структурою міжособистісних відносин у студентській групі [10].

Говорячи про процес формування соціально-психологічної компетентності, важливо визначити найбільш сприятливий період для її становлення й розвитку, зокрема в період навчання у ВНЗ. Чотири-п'ять років навчання у вищій школі для молодих людей є значним відрізком часу, наповненим цікавими, значущими подіями, часто навіть не пов'язаними безпосередньо з майбутньою трудовою діяльністю. Не випадково після закінчення вишу багато людей згадують студентські роки як найщасливіші й цікаві роки свого життя.

Соціально-психологічна компетентність як системна якість особистості майбутніх психологів формується в процесі соціалізації та є відображенням її змісту і якості в навчальній діяльності й навчально-професійній практиці. Формування соціально-психологічної компетентності в майбутніх психологів на етапі навчання у виші передбачає врахування структури соціально-психологічної компетентності, що складається з таких компонентів: когнітивного, мотиваційного, особистісного та соціального; проблеми становлення соціально-психологічної компетентності на різних етапах навчання у ВНЗ (адаптації, інтенсифікації, ідентифікації); єдності таких видів діяльності студентів у процесі навчання: навчальної, позанавчальної й навчально-психологічних практик.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, проведений нами теоретичний аналіз дає змогу інтерпретувати соціально-психологічну компетентність майбутнього психолога як специфічну здатність особистості, яка має природні задатки до розвитку пев-

них соціально-психологічних властивостей і вдосконалює їх у ході набуття професійних знань, життєвого досвіду й у процесі міжособистісної взаємодії. Перспективою подальших досліджень соціально-психологічної компетентності майбутніх психологів є проведення емпіричного дослідження з урахуванням вікових і гендерних відмінностей суб'єктів протягом навчання у ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О.І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. – К., 2004. – С. 15–25.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании (Авторская версия) / И.А. Зимняя. – М.: Исслед. центр проблем качества подгот. специалистов, 2004. – 42 с.
3. Климов Е.А. Пути в профессионализм (Психологический анализ) / Е.А. Климов. – М.: Москов. психолого-социал. ин-т; Флинта, 2003. – 320 с.
4. Социальная психология: [учебное пособие для вузов] / под ред. А.Н. Сухова, А.А. Деркача. – М.: Изд. центр Академия, 2001. – 600 с.
5. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие, реализация / Дж. Равен. – М.: Когнито-Центр, 2002. – 396 с.
6. Лепіхова Л.А. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії / Л.А. Лепіхова // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 5–8.
7. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: [посібник] / Л.Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 446 с.
8. Тоба М.В. Когнітивне спілкування в педагогічній діяльності: прикладний та теоретичний аспекти / М.В. Тоба // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – № 12 (153). – С. 32–35.
9. Борець Ю.В. Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи» / Ю.В. Борець. – Чернігів, 2016. – 239 с.
10. Колесникова Е.И. Самооценка в структуре социально-психологической компетентности студентов ВУЗа / Е.И. Колесникова // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология». – 2011. – № 2 (10). – С. 58–76.